

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)
Volume 6 Issue 1, p. 27-43, January 2014

Osmanlı - Alman Rekabeti Çerçevesinde Kafkas Müslümanlarının Bağımsızlığı ve Bakü Meselesi (1917-1918)

*Independence of Caucasian Muslims and Baku Issue
Within the Framework of Ottoman- German Rivalry (1917-1918)*

Doç. Dr. Mustafa ÇOLAK
Gaziosmanpaşa Üniversitesi - Tokat

Öz: Alman Dışişleri Bakanlığı Politik Arşivi (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes) ve Alman Eyalet Arşivi (Bundesarchiv) belgeleri kullanılarak hazırlanan bu makale, Almanya ile Osmanlı Devleti'nin, 1917 Ekim Devrimi'ne kadar Kafkasya politikalarını ortak belirlediklerini ancak Rusya'nın Kafkaslar'dan çekilmesi ile iki müttefikin Kafkasya'da birbirlerine rakip olarak savaşın eşiğine geldiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ludendorff, Enver Paşa, Bakü, Kafkasya, Almanya, Osmanlı Devleti

Abstract: Relying on the primary documents from the Political Archive of the German Foreign Office (Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes) and German Federal Archives (Bundesarchiv) this article presents that while Germany and the Ottoman Empire initially created a common Caucasus policy, after the 1917 October Revolution and the subsequent Russian evacuation of the region the two allies became rivals and came to the brink of a war against each other.

Keywords: Ludendorff, Enver Pasha, Baku, Caucasia, Germany, Ottoman Empire

1. Giriş

İdeolojik açıdan bakıldığında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hiçbir zaman homojen bir yapı arz etmediğini söylemek mümkündür. İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde dönemin belli başlı fikir akımları olan "Osmanlıcı", "Türkçü" ve "İslamcı" düşüncelere mensup kişiler var olmuşlardır. Başlangıçta "Osmanlıcı" bir politika takip etme isteği ile II. Abdülhamit iktidarına karşı tepki olarak doğmuş olan cemiyet, kısa süre sonra kendilerinin dışında geliştirilmiş olan "Türkçü" düşüncenin etkisi altında kaldığını görmekteyiz. Türkçü düşüncenin bir sonucu olarak da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimleri Kafkasya ile ilgilenmeye başlayacaklardı. Zira Turana giden yol Kafkasya'dan geçmekteydi.¹

¹ Doğrudan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ilgilendiren çalışmalar için bkz. Doğrudan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili olan çalışmalar için bkz., Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914* (Çevr. Nuran Yavuz), Kaynak Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul 1986. Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. I Kısım I-III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991. *Enver Paşa'nın Anıları* (Yayın Hazırlayan: Halil Erdoğan Cengiz), İletişim yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1991. Ahmet Eyicil, "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Türkler*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 228-244. M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul 1989. Kâzım Karabekir, (Yayımlayan: Faruk Özerengin-Emel Özerenden), *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, Türdav Ofset, İstanbul 1982. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasal Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul 1989. E. E. Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilâli*, (Çevr. Nuran Yavuz), Sander yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 1982. *Talat*

JHS

History
Studies

Volume 6
Issue 1
January
2014

Birinci Dünya Harbi esnasındaki gelişmeler ve özellikle Arap isyanları “Osmanlılık” ve “İslamcılık” düşüncelerinin siyasal alanda gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını bir kez daha ortaya koymuştur. Kaldı ki, “zamanın ruhu” ulus devlet lehine işliyordu. Savaş ilerledikçe Arapların İngilizlere ve Ermenilerin Ruslara daha fazla yanaşmaları, İttihatçıların Türkçü kanadının önem kazanmasına, Osmanlı Devleti’nin ilgisinin Kafkasya ve Orta Asya üzerinde iyice yoğunlaşmasına ve siyasette de “Turancı” politikalar takip etmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla ittihatçıların Türkçü politikalar takip etmeleri adeta zorunlu hale gelmişti.

İttihatçıların Kafkasya ve Orta Asya’ya yönelik politikalarının önündeki en önemli engel Rusya idi. Rusya Çarlığı, Birinci Dünya Savaşı’na isteksiz giren ve savaşın gidişatında daha da zayıflayan bir ülke durumuna gelmişti. Bu bağlamda 1917 yılı başlarından itibaren çarlığa karşı isyanlar başlamış ve neticede Bolşevikler, “*özgürlük, ekmek ve barış*” sloganları ile tarihe Ekim Devrimi, Bolşevik İhtilali veya Rus İhtilali diye geçen ve dünyada önemli değişikliklere neden olan ihtilali içerisindeydiler. Bu da ittihatçıların Kafkasya ile ilgili hayallerinin gerçekleşmesinin yolunu açmıştır.² Zira Rusya bu ihtilalle, Birinci Dünya Savaşı’ndan “*tazminatlı ve ilhaksız*” bir barış ile çekilmek istiyordu.

Rusya’nın bu isteği üzerine İttifak Devletleri ile 15 Aralık 1917’de Brest-Litovsk’da barış görüşmeleri başladı.³ Brest-Litovsk barış görüşmelerinde Transkafkasya’yı ilgilendiren iki önemli husus vardı: Biri “Elviye-i Selâse”⁴ meselesi, diğeri ise Kafkas Müslümanlarının bağımsızlığı meselesiydi.

2. Elviye-i Selâse Meselesi

Brest-Litovsk barış görüşmeleri başlamadan iki gün önce Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa, müttefik Almanya’nın İstanbul’daki Askeri Ataşesi’nden barış görüşmeleri esnasında Almanya’nın Osmanlı Devleti’nin taleplerine destek vermesini istedi. Osmanlı Devleti’nin talebi, Kafkasya’daki sınırının, 1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi’nin öncesindeki sınır olarak belirlenmesiydi. Bu talep, Osmanlı Devleti’nin Elviye-i Selâse (üç vilayet) diye adlandırdığı ve 1878 Berlin Antlaşması ile savaş tazminatı karşılığı olarak Rus Çarlığı’na

Paşa’nın Anıları (Yayına Hazırlayan: Mehmet Kasım), Say Yayınları, İstanbul 1986. İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Anıları*, Arba Araştırma Basın Yayın, İstanbul 1987. Tarık Z. Tunaya, “Türkiye’nin Siyasi Gelişme Seyri İçinde İkinci ‘jön Türk’ Hareketinin Fikri Esasları”, *Prof. Tahir Taner’e Armağan*, İstanbul 1956. Hasan Ünal, “İttihat Terakki ve Dış Politika”, *Türkler*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 212-227.

² Brest-Litovsk antlaşmasından sonra İttihat ve Treakki Cemiyeti’nin Kafkasya politikalarından dolayı Almanya ile düştüğü itilaf hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Çolak, “Almanyanın Qafqaz Siyaseti”, *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu* (Ed. Mehmet Rıhtım, Mehman Süleymanov), Qafqaz Universiteti Qafqaz Araşdırmaları İnstitutu Nəşriyyatı, Bakı 2008, s. 134-165.

³ Brest-Litovsk müzakereleri ve barışı için hakkında geniş bilgi için bkz. Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Dergâh Yayınları 1998.

⁴ Elviye-i selâse kavramını Osmanlı Devleti Kars, Ardahan ve Batum vilayetleri için kullanmıştır. Bu üç vilayet 1877–1878 Osmanlı Rus harbi sonunda savaş tazminatı karşılığı olarak Osmanlı Devleti tarafından Rusya’ya bırakılmıştır. Brest-Litovsk barış görüşmelerinde ise Alman delegasyonunun desteği ile tekrar Osmanlıya bırakılmış ve Osmanlı Kafkas Ordusunun 25 Mart 1918’de başlatmış olduğu ileri harekât ile 14 Nisan 1918’de Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı Dâhiliye Nezareti 11 Eylül 1918’de bu bölgenin idari yapısını düzenleyerek Kars ve Batum livalarından oluşan Batum Vilayeti’ni teşkil etmiştir. Bkz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), MV, 249/65. Elviye-i selâse meselesi için ayrıca bkz. Dursun Ali Akbulut, “Brest-Litovsk’ta “Arazi-i Meşgüle” Meselesi”, *Akademik Açı*, 1996/1, Samsun 1996, s. 1-9.

JHS
28

History
Studies

Volume 6
Issue 1
January
2014

biraktığı Kars, Ardahan ve Batum sancaklarını içeren bölgenin Osmanlı Devleti'ne geri verilmesi anlamına geliyordu. Buna gerekçe olarak Enver Paşa, İttifak Devletleri arasında toprakları işgal altında olan tek devletin Osmanlı Devleti olduğunu ve talep ettiği bu bölgelerde Müslüman nüfusunun yoğun olmasını gösteriyordu. Tabii ki Enver Paşa'nın bu isteklerinin arkasında önemli bir gerekçe daha yatmaktaydı: O da Osmanlı kabinesindeki yerini güçlendirmekti. Enver Paşa, Osmanlı Devleti'ne, istediği bu toprakları katarak kabinedeki arkadaşlarına, taraftarı olduğu müttefik Almanya'nın, Osmanlı Devleti'ne toprak kazanımı konusunda bile yardımcı olduğunu göstermek istemekteydi.⁵ Böylece, Birinci Dünya Savaşı'ndaki askeri başarısızlıklarından dolayı kamuoyu nezdinde sürekli güven kaybeden iktidardaki İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı Devleti'ne eski üç sancağını katarak bir nebze olsun tekrar güven kazanacaktı.

Alman İmparatorluğu'nun Hariciye Nazırı Kühlmann, İstanbul'daki büyükelçisine, Enver Paşa'nın Elviye-i Selâse ile ilgili taleplerini anlayışla karşıladıklarını; ancak bu konuda bağlayıcı herhangi bir söz vermemeleri gerektiğini bildiriyordu.⁶ Kühlmann, 26 Şubatta Bükreş'ten çektiği telgrafla da Osmanlı Devleti'nin sadece Kars, Ardahan ve Batum'un kendisine verilmesini değil; Kafkas Müslümanlarının tamamının bağımsız olmalarını istediğini de belirtiyordu. Müttefik Osmanlı Devleti'nin bu isteklerinin, özellikle Batum'u istemelerinin, durumu zorlaştırdığı ve yerine getirilmesinin zor olduğunu belirten Kühlmann, bunun Osmanlı Devleti ile Rusya'nın karşı karşıya gelmesi anlamına geleceğini düşünüyor; ancak şu aşamada Osmanlı Devleti'nin isteklerine karşı çıkmanın da anlamsız olduğunu belirtiyordu.⁷ Dolayısıyla Alman İmparatorluğu bir taraftan Rusya'yı karşısına almamaya çalışırken, diğer taraftan da Osmanlı isteklerini yerine getirmeye gayret gösteriyordu.

Alman Orduları Yüksek İdaresi⁸ Komutanı General Ludendorff da Brest-Litovsk görüşmelerinin yeniden başladığı sırada bu iki Osmanlı isteğinin desteklenmesini Alman Dışişlerinden istiyordu. Bu istekleri Ludendorff'tan da Enver Paşa istemişti.⁹ Enver Paşa'ya göre, Osmanlı Devleti'nin istediği Kars, Ardahan ve Batum'un nüfusunun çoğunluğu Müslüman olduğu gibi bu sancaklar, Rusya'ya 1878 Berlin Antlaşması ile savaş tazminatı olarak bırakılmıştı. Ayrıca Rus ordusunun dağılıp geri çekilmesiyle, bu yerlerde devlet otoritesi yok olmuş ve yönetim boşluğu doğmuştu. Bu nedenle Rusların işgal etmiş olduğu eski Osmanlı topraklarında, bir an önce sivil Osmanlı yönetiminin kurulması ve güvenliğinin tesis edilmesi gerekiyordu. Görüldüğü gibi Enver Paşa, Rus ordusunun çekildiği bölgelerde Osmanlı yönetiminin ve jandarmasının bir an önce düzeni sağlamasını istemekteydi. Zira dağılan Rus ordusunun silahlarına sahip olmuş olan Ermeniler, bölgedeki Müslüman halkı katletmeye başlamışlardı.

Bolşevik Rusya'nın karşı çıkmasına rağmen Alman hükümetinin desteği ile 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması'nın asıl metninin dördüncü maddesinde söz konusu ettiğimiz Osmanlı istekleri şöyle yer alır:

⁵ PA-AA, R 11041, Konstantinopol, 12 Aralık 1917.

⁶ PA-AA, R 11041, Berlin, 14 Aralık 1917.

⁷ PA-AA, R 11042, Bukarest, 26 Şubat 1918.

⁸ Alman Orduları Yüksek İdaresi, Birinci Dünya Savaşı'ndaki Alman kara birliklerinin en üst kumanda ve organizasyon birimi idi. Başında Alman İmparatorluğu Genelkurmay Başkanı bulunurdu. Birinci Dünya Savaşı'ndaki Alman savaş hedeflerini belirlemek ve işgal edilen düşman topraklarındaki organizasyonu sağlamak başlıca görevleri arasındaydı. Bu birim Birinci Dünya Harbi'nde Almanya'yı bir askeri dikta rejimi gibi yönetmiştir. Bkz. Mustafa Çolak, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006, s. 81, dip not 248.

⁹ Bkz. PA-AA, R 11042, Brest-Litovsk, 24 Şubat 1918.

Rusya Devleti Doğu Anadolu Vilayetleri'nin boşaltılması ve Osmanlı Devleti'ne muntazam bir şekilde geri verilmesini sağlamak için gayret gösterecektir.

Ardahan, Kars ve Batum sancakları dahi derhal Rus askerleri tarafından tahliye edilecektir. Rusya devleti iş bu sancakların hukuk-ı umumiye ve düvel-i hukuk nokta-i nazarından iktisab edecekleri yeni duruma karışmayacak ve ayrıca bunların ahalisini bu yeni durumu komşu hükümetler ve özellikle Osmanlı Devleti ile bil ittifak tayin hususunda muhtar bırakacaktır.¹⁰

Böylece Kars, Ardahan ve Batum Rusya himayesinden kurtarılmış ve Bolşeviklerin ilke edindiği "*halkların kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi*" (Selfdeterminasyon) hakkı bu sancaklara tanınmış oluyordu. Her ne kadar Osmanlı Devleti, Brest-Litovsk Antlaşması'nın dördüncü maddesinin, Kars, Ardahan ve Batum'u kendi topraklarına katma hakkı verdiğini beyan etse de Kafkasya Meclisi, Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımadığını ve Osmanlı Devleti ile olan sınırını Osmanlı Devleti ile görüşerek çizmeyi istediğini belirtiyordu.¹¹

Bir Alman taraftarı ve Gürcü sosyalisti olan Cereteli (Tseretheli)' ye göre, Brest-Litovsk Antlaşması'nın dördüncü maddesi Gürcüler için sürpriz olmuş ve Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı boyunca Gürcülere sürekli verdiği sözleri Brest-Litovsk'ta tutmayarak Batum üzerinde hak iddia etmiş ve Rusya da bunu gerçekten kabul etmişti. Cereteli, bu bölgelerin tasarruf hakkının Osmanlı Devleti'ne verilmesiyle Kafkas Müslümanlarının daha da güçleneceği ve bunun da Kafkas Hıristiyanlarına zarar vereceği öngörüsünde bulunarak Almanya'nın dini duygularını Gürcistan lehine harekete geçirmeye çalışmaktaydı.¹²

Cereteli, Batum'un Osmanlılara bırakılmasına ve Enver Paşa'nın Batum'da Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu iddiasına da şu şekilde karşı çıkıyordu:

...Batum'da Müslüman nüfusun olduğu doğrudur. Ancak bu Müslümanlar Türkçe değil Gürcüce konuşmaktalar... Osmanlı Devleti Kafkasya'nın geleceği konusunda dini yapının etkili olmasını istemektedir. Gürcüler ise milliyetler prensibinin etkili olmasını istemektedir. Dinsel yapıya göre sınırların belirlenmesi prensibi devletlerarası hukuk açısından çoktan gerilerde kaldı... Osmanlı Devleti'nin Brest'de kabul ettiği milliyetler prensibine göre, Osmanlıların daha önceki Güneybatı Gürcistan'daki hâkimiyetlerini bir hak olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu Gürcü topraklarının zorla başka bir ülke tarafından yönetilmesi anlamına gelmektedir. Bu topraklarda tarihin ilk dönemlerinden itibaren Gürcüler oturmaktaydılar.¹³

Bir başka Alman taraftarı Gürcü olan Maçabelli ise Gürcistan'ın Brest-Litovsk antlaşması ile politik açıdan zor duruma düşürüldüğünü belirtiyordu. Maçabelli'ye göre Osmanlı Devleti, Batum'a mutlaka sahip olmak istiyor ve bu meseleyi tartışma konusu bile yapmıyordu. Ayrıca Maçabelli'ye göre, Osmanlı hükümeti ancak Brest-Litovsk Antlaşmasını kabul eden bir Gürcü hükümetini tanımak ve Azerbaycan ile de birleşmek istiyordu.¹⁴

¹⁰ Bkz. Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998, s. 378.

¹¹ PA-AA, R 11043, Berlin, 21 Mart 1918.

¹² PA-AA, R 11043, Berlin, 21 Mart 1918.

¹³ PA-AA, R 11043, Berlin, 21 Mart 1918.

¹⁴ PA-AA, R 11043, Constantinople, 22 Mart 1918.

JHS
30

*History
Studies*

*Volume 6
Issue 1
January
2014*

Maçabelli ve Cereteli, Batum'un Osmanlı topraklarına katılması ile Osmanlı Devleti önünde Transkafkasya yolunun açılmasından endişeleniyorlardı. Gürcüler ve Ermeniler, Transkafkasya'da güçlü bir Osmanlı Devleti'ni, kendi bağımsız devletlerinin teşekkülü önünde engel olarak görüyorlardı. Azeriler ise üzerlerindeki Rus ve Ermeni baskısını kaldıracığından, Osmanlı Devleti'nin Transkafkasya'daki kazanımlarına destek veriyorlardı. Almanya ise Transkafkasya'daki çıkarlarını Gürcülerin desteklenmesinde gördüğünden, onları mağdur etmek istemiyordu. Onun için de Almanya, Brest-Litovsk Antlaşmasından kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin Transkafkasya'daki nüfuz alanını daraltma yoluna gidecekti. Bu bağlamda, Brest-Litovsk Antlaşması, Almanya ile Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikaları nedeniyle anlaşmazlığa düştükleri başlangıç noktası olmuştur.

3. Kafkas Müslümanlarının Bağımsızlığı Meselesi ve Nuri Paşa

Brest-Litovsk'ta kendi sınırlarını 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi öncesinin sınırları olarak Rusya'ya ve müttefiklerine kabul ettiren Osmanlı Devleti, Kafkasya politikasında ileriye doğru bir adım daha atarak dikkatini artık Batum ötesi Müslümanların bağımsızlığı üzerinde toplamıştı. Kafkasya'daki Müslümanların bağımsızlığını sağlamak amacıyla bir taraftan müttefikleriyle diplomasi savaşı verirken diğer taraftan da askeri önlemler alıyordu. Osmanlı Harbiye Nazırı ve Başkomutan Vekili Enver Paşa için Kafkasya'nın özel bir önemi vardı. Zira Kafkasya hem Orta Asya'ya hem de Hindistan'a uzanan yol üzerinde bulunuyordu. Ayrıca uzun yıllardır sürekli toprak kaybeden Osmanlı Devleti'nin önünde ilk defa toprak kazanma fırsatı doğmuştu. İttihat ve Terakki hükümeti tekrar güven tesis etmek için bu fırsatı iyi kullanmak zorundaydı. Bu sebeple Osmanlı Devleti Güney cephesinde İngilizler karşısında ölüm-kalım savaşı verdiği bir dönemde Enver Paşa, Kafkasya'da kardeşi Nuri Paşa ve güvendiği subaylara özel bir ordu teşkil ettirerek Kafkas Müslümanlarının bağımsızlığını sağlamayı düşünüyordu.

Bu bağlamda, Alman Genelkurmay Başkanlığı'ndan Binbaşı Gienanth, 1 Mart 1918'de Alman Orduları Yüksek İdaresine, Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın Trablusgarp'a geri dönmeyeceğini, onun yerine gizli bir görevle Kafkasya'ya gideceğini güvenilir kaynaklardan öğrendiğini bildiriyordu. Binbaşı Gienanth'a göre, Nuri Paşa'nın amacı Kafkasya'daki Müslüman halklarla bağlantı kurarak onların bağımsız devletler kurmalarına yardımcı olmaktı. Ayrıca Trabzon ile Batum arasında ve Bakü çevresinde toplanan Müslüman askerler¹⁵, Nuri Paşa'nın bu yeni görevi için toplanmaktaydı.¹⁶

Nuri Paşa'nın bu girişiminin ne kadar başarılı olacağı ve Hıristiyan Gürcüler ile nasıl anlaşacağı konularında ise Alman Binbaşı görüş bildirmiyordu. Ancak değişik sağlam kaynaklardan öğrendiğine göre, Osmanlı hükümeti önce 1878 sınırlarına kavuşmak; Kars, Ardahan ve Batum'u topraklarına katmak ve daha sonra da Kafkas Cumhuriyetleri ile müzakerelere başlamak istiyordu.¹⁷

Alman Orduları Yüksek İdaresi Komutanı Ludendorff'un, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya Müslümanlarının bağımsızlığı konusundaki düşüncelerini desteklediğine yukarıda

¹⁵Bu doğrultuda, İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Bernstorff'un raporuna göre, 18 Şubat 1918'de, Trabzon ile Batum arasında 6.000 Müslüman asker toplanmış, Bakü civarında ise bunların sayısı 30.000'e ulaşmıştı. Bunların önemli bir kısmı Müslüman askerlerden oluşmuş olup, silah, cephane ve yiyecek sıkıntıları bulunmamaktaydı. Bkz. PA-AA, R 11042, Konstantinopol, 18 Şubat 1918.

¹⁶ Nuri Paşa'nın Kafkas İslam Ordusu hakkında bkz., *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu* (Ed. Mehmet Rıhtım, Mehman Süleymanov), Qafqaz Universiteti Qafqaz Araşdırmaları İnstitutu Nəşriyyatı, Bakı 2008.

¹⁷ PA-AA, R 11042, Konstantinopol, 1 Mart 1918.

değiniştik; ancak bu konuya Alman Dışişleri Bakanlığı daha şüpheli bakıyordu. Özellikle Enver Paşa'nın, kardeşi Nuri Paşa'yı gizli emirlerle Kafkasya'ya göndermesi ve Nuri Paşa'nın İstanbul'dan ayrılırken yanına hiç Alman subayı almaması, Alman Dışişlerinin şüphelerini artırıyor. Alman Dışişleri Bakanlığı'nda Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki girişimlerine karşı güvensizlik oluşmuş ve iki müttefik Kafkasya konusunda birbirlerinden gizli politikalar üretmenin hesaplarına başlamışlardı. Alman Dışişleri, İstanbul'daki ajanları aracılığıyla Enver Paşa'nın Kafkasya konusundaki girişimlerini takibe almıştı.¹⁸

Alman Dışişleri Bakanlığı'nın şüphelerini artıran önemli bir faktör de, Osmanlı Devleti'nin Transkafkasya politikalarına karşı çıkan milliyetçi Gürcü liderlerdi. Bunlardan biri olan ve Birinci Dünya Savaşı'nın başından beri Alman Dışişleri Bakanlığı emrinde çalışan Maçabelli, Transkafkasya'daki Osmanlı faaliyetlerini engellemek için Alman Dışişlerini ikna etmeye çalışıyordu. Ona göre,

Türklerin güç kullanarak ve hile ile Doğu Kafkasya'yı fethetmeye çalıştıkları artık açıkça ortadadır. Eğer Türkler bunu başarır ve Kuzey İran'ı (Azerbaycan) topraklarına katarsa, Türklerle İngilizlerin anlaşması kolay olacaktır. Bu da Almanya'nın Doğu politikasının önünü tıkayacaktır. Türklerin Kafkasya'da serbest hareket etmeleri gerektiğini savunan bazı Alman politikacılar, kendi ana ülkelerine zarar vermektedirler. Ben bu görüşümde eminim ve onun için açıkça diyorum ki, Almanya Odesa'dan Batum ve Kafkaslar üzerinden Afganistan ve Hindistan'a bir keşif seferi düzenlemelidir. Böyle bir sefer Kafkasya'da Türklerin kabul edilemez isteklerini de engelleyecektir.¹⁹

Maçabelli'nin bu raporunda iki husus dikkati çekmektedir: Birincisi Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile anlaşabileceği iddiası, ikincisi ise Almanya'nın Transkafkasya'da Osmanlı Devleti'ni durdurması için Transkafkasya'ya asker gönderme önerisiydi. Osmanlı Devleti'nin İngilizler ile anlaşarak savaştan özel bir barış ile çekileceği söylentileri Çanakkale Savaşlarından hemen sonra başlamış ve savaş sonuna kadar devam etmiştir. Almanya, Osmanlı Devleti'ni savaş bittikten sonra da yanında tutmayı planladığı için bunu ciddi bir tehlike olarak görüyordu. Maçabelli de Alman Dışişlerini ikna etmek için Almanya'nın bu fobisini kullanmaktaydı. Almanya'nın Transkafkasya'ya asker gönderme önerisi ise Alman yetkili kurumlarında tartışılacak ve Almanya bu bölgeye daha sonra asker gönderecektir.

Bu arada Nuri Paşa, yanına hiç Alman subayı almadan kurmay heyeti ile birlikte 22 Mart 1918 sabahı erkenden Musul üzerinden Bakü'ye hareket etti. Nuri Paşa'nın Bakü'ye doğru yola çıktığını Alman Genelkurmayı'na rapor eden Alman ajanı Brandner²⁰, 21 Martta

¹⁸ Bu ajanlardan biri olan Gürcü milliyetçisi Maçabelli şöyle yazmaktadır: “Nuri Paşa ile yola çıkmış olan Bay Utzmieff, aptallığı ve düşüncesizliği yüzünden bize çok zarar verdi. Durup dururken Türklerin de olduğu bir ortamda, Kafkasya'daki durum hakkında Alman hükümetine raporlar ve haberler yazmakla görevlendirip görevlendirilmediğimi sordu. Ben böyle bir görevimin olmadığını söyleyince, o da bunu Bay Taube'den duyduğunu söyledi. Onun Türklere daha fazla şey anlattığını düşünüyorum. Tagieff'in yeğeni olduğu için Nuri Paşa onu beraberinde götürdü. Nuri Paşa'nın Brandtner'i yanına almaması ilginç değildir. Çünkü o yanına hiç Alman subayı almayacağını Brandtner'e söylemişti.” Bkz. PAA-AA, R 11043, Constantinopol, 22 Mart 1918.

¹⁹ PA-AA, R 11043, Constantinopol, 22 Mart 1918.

²⁰ Desiderius Brandner, 1916 yılında Rus esaretine düşmüş bir teğmendi. Samara'daki esir kampından kurtulduktan sonra Bakü'ye gelmiş ve bağımsızlık taraftarı Bakülü Müslümanların kurmuş olduğu komite ile beraber çalışmıştır. Bakü'deki yer altı zenginlikleri ve Azerbaycanlı Müslümanların bağımsızlık hareketleri hakkında Alman ve Avusturya-Macaristan Dışişlerine raporlar yazmıştır. Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından 13 Şubat 1918'de Brandner Azerbaycan, Maçabelli ise Gürcistan'daki

JHS
32

*History
Studies*

*Volume 6
Issue 1
January
2014*

öğle yemeğinde Hakkı Paşa'nın kayınbiraderi ve sekreteri olan Ahmet Nizamettin Bey ile Osmanlı Harbiye Nezareti'nden ismini vermediği Harekât Dairesi Başkanı Kurmay Binbaşı ile beraber olduklarını belirtmekteydi. Bu iki kişinin oldukça akıllı ama kötümser olduklarını gözlemleyen Brandner, kurmay binbaşı ile Kafkasya'daki gelişmeleri konuştuklarını ve binbaşından şu bilgileri edindiğini yazmaktaydı:

Kafkasya'daki harekât Enver Paşa'nın halka başarı elde ettiğini ispatlamak için yapmış olduğu şahsi bir girişimdir. Ancak bunun için gerekli olan asker ve malzeme temin edilmemiştir. Nuri Paşa esas mesleği heykeltıraş olan bir yedek subaydır. Şayet Enver Paşa'nın kardeşi olmasaydı, en iyi ihtimalle şimdi ancak Üsteğmen olabilirdi. Ancak şimdi Osmanlı ordusunda yarbay rütbesinde ve şu anda Kafkasya'daki harekât için Korgeneral rütbesine yükseltilmiştir. Kişilik olarak cesurdur; ama ordu komutanı olarak kabiliyetsizdir. Üstelik Nazım Bey'i de Kurmay Başkanı yapmıştır. Nazım Bey, Enver Paşanın en çok güvendiği kişilerdendir. Kurmay başkan olmayı çok istediği için Nuri Paşa'nın da güvenini kazanmıştır. Ordu Komutanı (Nuri Paşa) kabiliyetsizdir. Üstelik bir de kurmay başkanı var ki, sadakatinden başka hiçbir özelliği yoktur. Ayrıca ikisi de densizdirler, nezaketten yoksundurlar. Ne şekilde davranacaklarını bilmezler. Nuri Paşa'nın karargâhında dikkati çeken bir kişi daha vardır: Hasan Seki, Osmanlı Ordusunda binbaşı idi. Şimdi Nuri Paşa'nın karargâhında politik ajan olarak görev yapmakta. Nadir gördüğüm uyanıklardan biridir. Yaşı ilerlemiş olmasına rağmen emekli olmuyor. Bahsedilen kurmay başkanı (Nazım Bey) onu çok iyi tanıyor. Nazım Bey'in söylediğine göre Hasan, Kafkasya'ya zengin olmak için gidiyordu. Bu harekâtın faydalı olup olmayacağı konusu onu pek ilgilendirmiyordu.²¹

Bütün bunlar bize, Kafkasya Müslümanlarının bağımsızlığı konusunda, Osmanlı Devleti'nin diplomatik girişimlerinin yanı sıra yeni askeri girişimlerde bulunmayı da planladığını göstermektedir. Bu askeri girişimlerin ise hem Kafkas Cephesindeki mevcut Osmanlı askerleri ile hem de Nuri Paşa'nın oluşturacağı yeni bir ordu ile yürütüleceği ortaya çıkmaktadır. Ancak Nuri Paşa'nın Azerbaycan'da yapacağı askeri operasyonlarda başarısının da yüksek olamayacağını görmekteyiz. Zira bu operasyonlara onay vermeyen Almanya, kuruluş aşamasında olan Nuri Paşa ordusunun ihtiyaç duyduğu silah, cephane ve teknik malzemenin naklini engellemeye çalışıyordu. Dolayısıyla bu ordu misyonunu yerine getirmek için yeteri donanımdan yoksundu ve bu durum Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam etmiştir.

İttihatçılar, Nisan-Mayıs 1918 döneminde, bir taraftan Batum'da Almanya ve Transkafkasya hükümeti ile anlaşma zemini ararken²² diğer taraftan da Transkafkasya hükümetini barışa zorlamak için askeri operasyonlarına devam ediyordu. Mayıs ayı sonlarına

bağımsızlık hareketlerinden Alman Dışişleri Bakanlığı'nı bilgilendirmek ve Alman propagandası yapmak üzere görevlendirilmişlerdir. Brandner ve Maçabelli görevleri gereği, Transkafkasya'nın durumu ve Osmanlı Devleti'nin Transkafkasya'daki faaliyetleri hakkında Alman Dışişlerine sürekli raporlar yazmışlardır. Brandner Kafkasya'daki Alman ve Avusturya-Macaristan esirlerinin kurtarılması için de çaba sarf etmiştir. Haziran 1918'de Brandner bilinmeyen bir nedenden Bakü yakınlığında ölü bulunmuştur. Bkz. Wolfdieter Bihl, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*, Böhlau Verlag, C.II, Viyana-Köln-Weimar 1992, s. 154 vd.

²¹ PA-AA, R 11043, Konstantinopol, 22. III. 1918.

²² Batum görüşmeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Şahin Enis, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002.

doğru Gence ve diğer bazı Azeri yerleşim birimlerinde Osmanlı bayrağı dalgalanmaya başlamıştı. İğdir tekrar Osmanlı himayesine alınmış ve Türk birlikleri Erivan önlerine kadar gelmişti. Tiflis'te panik havası hâkimdi. Azeri ve Ermenilerin Transkafkasya Konfederasyonundan kopmalarıyla konfederasyon dağılmış ve Transkafkasya'da Osmanlı Devleti ile anlaşma yapabilecek hukuki bir organizasyon kalmamıştı.

Osmanlı ordularının Kafkasya'da ilerlemeleri Almanya'yı da endişelendiriyordu. Almanya'nın Gürcistan temsilcisi General Lossow, Almanya'nın Kafkasya'da tutunabileceği bir yer elde etmesini ve Osmanlı Devleti'nin Gürcistan'a girmesinin engellenmesi gerektiğini belirtiyordu. Lossow'a göre, İstanbul'daki yeni Türk İmparatorluğunun hedefi tüm Kafkasya'yı fethetmekti ve Türkler bu amaçlarına ulaşmak için İran'a asker sevkiyatını bahane olarak kullanmaktaydılar.²³

İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Bernstorff'da, Transkafkasya'daki Osmanlı Ordusunun operasyonlarının tamamının Osmanlı Genel Kurmay Başkanı olan General Seeckt tarafından planlandığını ve Alman Ordular Yüksek İdaresi tarafından onaylandığını yazmaktaydı. Bernstorff, Transkafkasya konusunda daha önce yapmış olduğu öneriyi burada tekrarlıyordu. Buna göre, Önce Almanya kendi içinde Transkafkasya konusunda fikir birliği sağlamalıydı. Sonra da Alman İmparatorluğu'nun, hem sivil kanadı hem de askeri kanadı bir bütün olarak Osmanlı Devleti'nin, Kafkasya politikalarını iki şarta bağlı olarak kabul etmeliydi. Bunlardan Birincisi Türklerin müttefik Bulgaristan ile kesin olarak anlaşması, ikincisi ise Kafkasya'da Almanların ekonomik çıkarlarının garanti altına alınmasıydı. Osmanlı Devleti'nin bu şartları kabul ettiğini yazılı olarak Almanya'ya bildirmesi gerekiyordu.²⁴

Bernstorff'un telgrafında dikkati çeken en önemli husus, Alman İmparatorluğu'nun Transkafkasya konusundaki politikalarında bir bütünlük olmadığıydı. Bir taraftan Osmanlı ordusunun Transkafkasya'daki operasyonlarının tamamının planları General Seeckt tarafından hazırlanıp Alman Ordular Yüksek İdaresi tarafından onaylanıyor, diğer taraftan da Alman Dışişleri Bakanlığı Osmanlı ordusunun Transkafkasya'daki ilerleyişini durdurmaya çalışıyordu. Bu bağlamda hem Almanya'nın Transkafkasya politikaları konusundaki görüş ayrılıklarını giderme hem de müttefik Osmanlı Devleti ile Almanya ilişkilerinin bütününe Transkafkasya bağlamında yeniden belirlemek için aralarında Şansölye Hertling, Dışişleri Bakanı Kühlmann ve General Lossow'unda olduğu 3-4 Haziran 1918'de üst düzey toplantılar yapıldı.

Kafkasya artık Osmanlı-Alman ilişkilerinin merkezine oturmuştu. Onun için 3-4 Haziran toplantıları bu konuda önemli birer belge niteliği taşımaktadır. Zira bu toplantılar hem Alman hükümetinin hem de Alman Ordular Yüksek İdaresinin geniş katılımı ile gerçekleşmiştir. Bu toplantılarda Alman İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı temsilcileri, Alman-Osmanlı ilişkilerinin Transkafkasya nedeniyle bozulmaması gerektiğini ısrarla vurgulamışlardır. Zira Alman Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, Orta Asya politikaları için "atlama taşı" olarak gördükleri Osmanlı Devleti ile iyi ilişkileri savaştan sonra da devam ettirmeyi planlıyorlardı. Dolayısıyla Alman dışişlerine göre, Kafkasya meselesi mutlaka diplomatik yollarla çözülmeliydi. Alman Ordular Yüksek İdaresi'nin ise daha çok askeri çözüm taraftarı olduğu ve Transkafkasya'daki Alman çıkarlarının korunması için Albay Kress'in hemen Poti'ye hareket etmesi ve daha sonra da iki tabur Alman askerinin sevk edilmesini istediği

²³ Ayrıca Lossow bu telgrafında, Almanya'nın savaş esirlerinden askeri birlikler oluşturabilmesi için acilen Poti'ye elbise, cephane ve silah gönderilmesini istemekteydi. Bkz. PA-AA, R 11046, Pera, den 23 Mayıs 1918.

²⁴ PA-AA, R 11046, Pera, den 23 Mayıs 1918.

JHS
34

*History
Studies*

*Volume 6
Issue 1
January
2014*

görülyordu. Dolayısıyla bu toplantılarda Alman Dışışleri Bakanlığı ile Alman Orduları Yüksek İdaresi arasında Kafkasya politikaları konusunda bariz bir görüş ayrılığı belirmişti.²⁵

Transkafkasya'nın çetin sorunlarından biri olan Bakü konusu, 4 Haziran toplantısında ele alınmış ve Osmanlı askerinin Bakü'yü almasını Rusya'nın savaş nedeni saydığı vurgulanmıştır. Dolayısıyla Bakü'yü almaya hazırlanan Nuri Paşa'nın engellenmesi gereği üzerinde durulmuş ve Bakü'nün sadece Alman askerleri ile alınabileceği ifade edilmiştir.

Bu toplantılarda ele alınan konular hakkında Osmanlı Devleti'nin ve General Seeckt'in bilgilendirilmemesi hususunda gösterilen hassasiyet, Almanya'nın müttefik Osmanlı Devleti'nden gizli bir Kafkas politikası yürüttüğü ve Osmanlı Devleti'ne güvenmediği şeklinde yorumlanmalıdır.

4. Bakü Meselesi

Osmanlı Devleti, Alman İmparatorluğu'nun kendisinin bilgisi dışında gizli bir Kafkasya politikası yürüttüğünün farkına, 3-4 Haziran toplantılarının üzerinden fazla zaman geçmeden varmıştır. Bundan dolayıdır ki Enver Paşa, Ludendorff'a gönderdiği telgrafta, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya meselesi konusunda birinci derecede ilgili olduğunu belirtiyor ve sitemle şöyle devam ediyordu:

Almanya Kafkasya'ya olan ilgimizi bilmesine rağmen beraber kullanacağımız Tiflis-Poti demiryolu için bize haber vermeden iki Alman taburunu Gürcistan'a gönderiyor. Ayrıca Alman savaş esirlerinden oluşturulan iki özel birliği de bu hat üzerine yerleştiriyor. Müttefiklerimizin büyükelçileri ile burada her konuyu konuşuyoruz. Fakat bizim birinci derecede ilgilendiğimiz ve bizim için çok önemli olan bir konuda (Kafkasya) bizim görüş ve düşüncelerimiz alınmıyor.²⁶

Almanya'nın, Osmanlı Devleti'nin haberi olmadan Kafkasya'ya asker göndermesinin olumsuz sonuçlarının ortaya çıkmaya başladığını belirten Enver Paşa şöyle yazmaktaydı:

Karakilise yakınlarında Ermeniler ile girdiğimiz bir çatışmada, Alman özel birliklerinin Ermenilerin yanında bize karşı savaştığı söylendi. Buna önce inanmak istemedim ve Ermenilerin bir oyunu olarak düşündüm. Ancak bunun gerçek olduğu anlaşılınca bu özel birlikler silahsızlandırılarak geri gönderildi. Görüldüğü kadarıyla bu girişim General Lossow tarafından gerçekleştirildi. Eğer böyle giderse Ermeniler ve Gürcüler Osmanlı Devleti ile Almanya arasında Kafkasya konusunda bir anlaşmazlık olduğunu düşünecekler ve bu da bizim zararımıza olacaktır. Bundan dolayı Müttefikler arasındaki yanlış anlamaları önlemek için Kafkasya konusundaki düşüncelerinizi zamanında bize bildirmeniz çok önemli.²⁷

Böylece 4 Haziran toplantısında Kühlmann ve Lossow'un da ön gördükleri gibi Transkafkasya'da Alman-Osmanlı askeri çatışmasının önüne geçilememiş ve Filistin cephesinde omuz omuza çarpışan iki müttefik, Kafkas cephesinde karşı karşıya gelmişti. Enver Paşa, bunun Transkafkasya halkları üzerinde doğuracağı olumsuz sonuçlara dikkat çekerek Alman karargâhının Kafkasya konusundaki düşüncelerini Osmanlı karargâhı ile paylaşmasını istemekteydi.

²⁵ 3-4 Haziran 1918 Tarihli toplantıların tutanakları için bkz. PA-AA, R 11047, Berlin, den 3 Haziran 1918. Krş. Bundesarchiv (BA-AA), R 43, 2458/9.

²⁶ Bu telgraf için bkz. PA-AA, R 11047, Hauptquartier, den 10 Haziran 1918.

²⁷ PA-AA, R 11047, Hauptquartier, den 10 Haziran 1918.

Bu sitemlerden sonra Enver Paşa, Osmanlı Karargâhının düşüncelerini ve Alman karargâhından beklentilerini şöyle dile getirmektedir:

3. Ordudan gelen haberlere göre son zamanlarda Sochum'a bir Alman özel birliği konuşlandırıldı. Bu birlik Müslümanları silahsızlandırıp Hıristiyanlara silah dağıttı. Müslümanlar bu savaşın başından beri bizimle Ruslara karşı savaştılar. Müttefikimiz Almanya'nın şimdi bunları silahsızlandırması haksızlıktır. Bundan dolayı ortak çıkarlarımızın zarar görmemesi için siz ekselansları Ludendorff'tan, Sochum'da önlemler alınması konusunda emirlerinizi vermenizi rica ediyorum.

Bizim Gürcistan'a çok fazla ilgimiz yok. Ama Ermeniler bizimle Doğu da bulunan Müslümanlar arasında bulunuyorlar. Onun için ekselansları Ludendorff, bu konudaki düşüncelerinizi acilen ve zamanında bildirmenizi istiyorum.

Kardeşim Nuri Paşa tarafından Müslümanların bulunduğu Gence (Elizavetpol) ve Dağıstan'da önlemler alındı. Bu önlemler ve 3. ordunun gerçekleştirdiği organizasyonlar sayesinde epey mesafe aldık. Onun için Gürcistan'daki Alman taburunun güneye ve doğuya gönderilerek harcanması taraftarı değilim. 3. Ordu da Bolşeviklere karşı Müslümanları korumak için Gence'ye bir tümen yolladı.

İster Alman Büyükelçiliği aracılığıyla, ister direkt genel karargâhınızdaki Zeki Paşa aracılığıyla, isterse başka bir yolla yukarıda belirttiğim konularda ekselansları Ludendorff'un orada aldıkları kararları, zamanında bize bildirmelerini tekrar rica ediyorum²⁸.

Böylece Enver Paşa hem Transkafkasya konusunda Alman Orduları Yüksek İdaresi ile organizeli bir şekilde çalışmak istediğini ifade ediyor, hem de kardeşi Nuri Paşa'nın Transkafkasya'da İttifak Devletleri için önemli çalışmalar yaptığını bildiriyordu. Enver Paşa Osmanlı Devleti'nin Gürcistan ile ilgisi olmadığını, Transkafkasya'daki Müslümanlar ile bağlantı kurmaya çalıştığını, Ermenilerin, Osmanlı Devleti ile Transkafkasya Müslümanları arasında yer aldıkları için ilgi alanlarına girdiklerini belirtiyordu.

Enver Paşa'nın telgrafından anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti ile Alman İmparatorluğu arasında Transkafkasya meselesinin çözümü geciktikçe Osmanlı-Alman ilişkilerinin tamamı zarar görmeye başlamıştı. Osmanlı-Alman ilişkilerinin bütünü söz konusu olduğunda Almanya'da iki tür eğilimin ortaya çıktığını yukarıda görmüştük. Bunlardan birincisi özellikle Alman hükümet çevrelerinde, başta Dışişleri Bakanı Kühlmann olmak üzere, destek gören görüştü ki bunlar savaştan sonra da Osmanlı Devleti ile ittifakın devam etmesini istiyorlardı. İkinci eğilim ise, Alman Orduları Yüksek İdaresi tarafından desteklenen ve savaştan sonra Osmanlı ile ittifakın sona ermesini isteyenlerdi. Savaştan sonra da Osmanlı Devleti ile ittifakın devamını isteyen Şansölye Hertling, 9 Nisan 1918'de General Ludendorff'a çektiği telgrafta, Osmanlı Devleti'nin ayakta kalabilmesi için gerekli olan önlemlerin alınması konusunun görüşüleceği bir toplantının yapılmasını istiyordu.²⁹

Hertling'in, bu toplantıda özellikle Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarının ve dolayısıyla Kafkas sınırının belirlenmesini istiyordu. Bunun üzerine İstanbul'da bir Kafkasya Konferansının düzenlenmesi için çalışmalar başladı. Alman Orduları Yüksek İdaresi

²⁸ PA-AA, R 11047, Hauptquartier, den 10 Haziran 1918.

²⁹ BA- AA, R 43, Nr. 2458/9, Hauptquartier, den 9 Nisan 1918.

JHS
36

*History
Studies*

*Volume 6
Issue 1
January
2014*

konferansın hazırlıklarını yapmak üzere General Lossow'u görevlendirdi. Lossow, ilk girişim olarak İstanbul'da yapılması düşünülen konferansın yerinin Berlin olması için çalışmalarda bulundu. Böylece Osmanlı Devleti'nin müzakereleri uzatma ihtimaline izin verilmemiş olunacaktı.³⁰

Ayrıca bu konferansın hazırlıklarını görüşmek üzere 27 Haziran 1918'de Halil Bey, İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Bernstorff'a iki saatlik bir ziyarette bulundu. Bernstorff'un bildirdiğine göre³¹, Osmanlı Devleti kamuoyuna açık bir konferansta Almanya tarafından küçük düşürülmek istemediği için konferanstan önce Almanya ile anlaşmak ve konferansta sadece Kafkasya'daki devletlerin sınırlarını belirlemek istiyordu. Kendi sınırlarını ise Almanya'nın yardımlarıyla İttifak Devletleri'ne kabul ettirmek niyetindeydi. Bernstorff, konferans için henüz direktif almadığını, Halil Bey'e geçiştirici bir cevap verdiğini ve Kafkasya'da kalıcı bir barış için Brest-Litovsk barışının temel alınarak sınırların etnik yapıya göre belirlenmesinin gereği üzerinde durduğunu da bu telgrafıyla bildirmiştir.

Kafkasya'daki sınırların belirlenmesi ile ilgili bir konferansın hazırlıklarının devam ettiği sırada General Kress de Tiflis'e ulaşmıştı. 18 Haziran 1918'de Tiflis'ten çektiği telgrafta³², Gence'yi ziyareti sırasında Nuri Paşa'nın Azerbaycan'daki operasyonlarında, Azeri halk tarafından destek gördüğünü, geri çağırılması durumunda hem Osmanlı Devleti'nin imajının zedeleneyeceğini hem de Azerilerin Almanya'ya düşman olacaklarını belirtmekteydi.³³ Kress'in bildirdiğine göre, Azeri halkını, Bolşeviklere ve Ermenilere karşı Nuri Paşa korumaktaydı. Onun için eğer Almanya, Osmanlı Devleti'ni orada istemiyorsa Azerbaycan'ın korunmasını üstelenecek bir tümen Alman askerini bölgeye göndermek zorundaydı. Fakat her halükarda Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'da küçük ve geçici işgal birlikleri bulundurulmasına Almanya'nın müsaade etmesi gerekiyordu. Buna karşılık olarak da Osmanlı Devleti'nden, Gürcü haklarını tanınması, Transkafkaya'daki Alman ekonomik çıkarlarını garanti etmesi, özellikle demiryollarını Alman kontrolüne vermesi istenebilirdi. Kress'e göre, Bakü meselesi hem Osmanlı Devleti hem de Azerbaycan hükümetinin memnun olacağı bir şekilde bir an önce çözüme kavuşturulmalıydı.

Kress'in, "*bağımsız Azerbaycan'ın ayakta kalabilmesi için Bakü'nün mutlaka Azeri yönetiminde olması gerektiği*" düşüncesine karşın Ludnedorff, Enver Paşa'ya gönderdiği 27 Haziran 1918 tarihli telgrafta, Bakü'deki petrol tesislerinin zarar görmeden müzakereler yolu ile elde edilmesi gerektiğini, tesislerin yönetimi ve kullanılmasının Almanların elinde olması gerektiğini belirtiyordu. Zira Almanya hem bu savaşın ana taşıyıcısı hem de bu tesislerin yönetim ve kullanımı için gerekli teknik elemanlara sahip olan ülkeydi. Ayrıca Ludendorff,

³⁰ BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 27.6.1918.

³¹ Bkz. PA-AA, R 11050, Konstantinopel, den 27 Haziran 1918.

³² Bkz. BA- AA, R 43, Nr. 2458/9, 18 Haziran 1918.

³³ Azerilerin Nuri Paşa'ya destek vermelerinin en önemli nedeni, Bakü'de hükmeden Bolşeviklerin ana destekçileri Ermenilerin, burada gerçekleştirdikleri vahşi katliamlardır. Bakü'de Çoğu kadın ve çocuk olmak üzere yaklaşık 10 bin insan, 31 Mart-3 Nisan tarihleri arasında katledilmiştir. Ermeniler, bu işledikleri cinayetlerden dolayı Müslümanların öç almalarından korktukları için de varlıklı olmalarına rağmen modern savaş araçlarına sahip olan Bolşeviklerin safında yer almışlardı. Böylece katliamlarına devam edebilmek için akıllıca davranarak Bolşevikleri ve onların donanmalarını kendi taraflarına çekmeyi başarmışlardı. Kısa zamanda Bakü'deki Bolşevik partisinin yönetimini de ele geçirince, buradaki etkili bir çok komiser ve mahalli idareci Ermenilerden sorulur hale gelmişti. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Çolak, "Almaniyanın Qafqaz Siyasati (1917-1918-ci iller), *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu* (Ed. Mehmet Rıhtım, Mehman Süleymanov), Qafqaz Universiteti Qafqaz Araşdırmaları İnstitutu Nəşriyyatı, Bakı 2008, s. 145 vd.

JHS

37

History
StudiesVolume 6
Issue 1
January
2014

Transkafkasya'daki hedeflere ulaşılabilmesi için hem Almanya'nın hem de Osmanlı Devleti'nin her türlü çatışmadan kaçınması gerektiğini bildiriyordu.³⁴

Almanya, Bakü meselesinden dolayı Rusya'nın tekrar İttifak Devletleri'ne karşı savaşa girmesinin kendi çıkarları açısından tehlikeli olacağını düşünüyordu. Zira Rusya, Bakü'nün Osmanlı askerleri tarafından alınmasını savaş nedeni sayıyordu.³⁵ Anlaşılacağı üzere Bakü, Kafkasya sorununun doruk noktası haline gelmişti. Bir taraftan Güney'den Bakü'ye doğru ilerleyen İngiliz askerleri karşısında Bakü'nün biran evvel İttifak Devletleri tarafından alınma zorunluluğu, diğer taraftan ise Bakü'nün Osmanlı Devleti tarafından alınmasını savaş nedeni sayan Rusya ve Kafkasya'da Bakü'yü almak için yeterli askeri bulunmayan Almanya. Osmanlı Devleti, Bakü'nün Osmanlı askeri ile alınması için sürekli İngiliz tehlikesini öne sürerken, Almanya, Bakü'nün Osmanlı askeri ile alınması durumunda Rusya'nın tekrar İttifak Devletlerine karşı savaşa girebileceği riskinden bahsediyordu. Böylece Almanya, Rusya ve Osmanlı Devleti, Bakü'deki çıkarlarını koruyabilmek ve birbirlerini yanıltmak amacıyla doğru olamayan haberler yaymaya başladılar.

İsviçreli bir iş adamı olan Hartmann, 9 Temmuzda Alman Dışişleri Bakanlığı'na, Türklerin Çulfa ve Tebriz'i boşalttıklarını ve bir İngiliz Konsolos ile İngiliz askerlerinin Tebriz'de olduklarını yazıyordu.³⁶ Bu Osmanlı menşeli doğru olmayan bir haberdir.³⁷ Almanlara İngiliz tehdidini göstermek için ortaya atılmıştı. Aynı şekilde, 4 Ağustosta General Kress, henüz doğrulanmamış haberlere göre Türklerin Bakü'yü aldıklarını ve Bakü bölgesindeki operasyonlarda, Alman asker ve subaylarının hiçbir şekilde kullanılmadıklarını bildiriyordu. Ayrıca Türklerin Bakü'yü almalarını zorlaştırmak için şimdiye kadar Batum-Tiflis üzerinden giden bütün cephane sevkiyatını engellediğini de telgrafına ekliyordu.³⁸ Almanya'nın İstanbul'daki Askeri Ataşesi ise 7 Ağustosta, Osmanlı karargâhına Bakü'nün Türklerin elinde olduğu yönünde hiçbir haberin ulaşmadığını bildiriyordu.³⁹ Doğru olan ise şuydu: 5 Ağustos 1918 günü Osmanlı ordusu Bakü'ye saldırmış; ama Bakü'yü alamadan geri çekilmek zorunda kalmıştı.⁴⁰ Öte yandan, Petersburg gazeteleri, Bakü yönetiminin İngilizleri, Bakü'ye davet ettiğini yazıyordu.⁴¹

Alman Dışişlerine bu çelişkili haberlerin gelmesinin en önemli nedeni, Almanya'nın Kafkasya'da henüz yeteri kadar telgraf hattını kuramamasıydı. Almanya, Osmanlı haberleşme

JHS
38

*History
Studies*

*Volume 6
Issue 1
January
2014*

³⁴ BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 27 Haziran 1918.

³⁵ Rusya'nın, Bakü petrolerini kullanamaması halinde, Volga'daki gemi ticareti, demiryollarının büyük bir kısmı, endüstrisinin önemli bir kısmı ve özellikle Volga ve Moskova civarındaki endüstrileri, Orta Asya ve Taşkent demiryolları çökerdi. Çünkü tüm bu işletmeler tamamen petrole bağlıydı. Bu işletmelerin tamamı petrol ihtiyaçlarını Bakü'den karşılıyorlardı. Başka yedek kaynakların kullanılması imkânı da yoktu. Grozni petroleri ihtilal esnasında tahrip edildiklerinden kullanılamaz haldeydi. Hazar denizi kenarında bulunan bazı petrol yatakları da önemli olmadıkları ve Bakü petroleri kadar değerli olmadıklarından kaynak olarak kullanılamamaktaydı. Bkz. PAA-AA, R 11049, Berlin, den 13 Haziran 1918.

³⁶ BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 09 Temmuz 1918.

³⁷ BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 8 Ağustos 1918; Krş. BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 17 Ağustos 1918.

³⁸ BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 4 Ağustos 1918.

³⁹ BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 7 Ağustos 1918.

⁴⁰ Osmanlı Ordusunun Bakü'ye karşı saldırıları ve 15 Eylül günü Bakü'nün zaptı hakkında geniş bilgi için bkz., *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekatı*, C. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

⁴¹ Petersburg gazetelerine göre, Bakü Sovyet'i sağ partilerin önerisiyle 239 karşı 259 oyla İngilizleri Bakü'ye davet etmeye karar verdi. Almanlar ise şimdiye kadar Türklerin Bakü'ye girmesini başarılı bir şekilde engelliyorlardı. Bkz. BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 8 Ağustos 1918.

sistemi üzerinden bilgileniyordu. Onun için de Tiflis'ten gelen telgraflar çoğu zaman Alman Dışişlerine geç ulaşıyordu. Özellikle Bakü meselesinde Almanya, Osmanlı Devleti ve Rusya kendi politikaları doğrultusunda yanlış haberler yayıyorlardı. Dolayısıyla Almanya'nın, Kafkasya ile ilgili haberlerin ne derece doğru olduğunu öğrenmesi epey zaman alıyordu.

Bu bilgi kirliliği içerisinde Enver Paşa, 19 Ağustos tarihli telgrafında, kendisinin Bakü'nün alınmasını tahrik eden kişi olarak görünmek istemediğini; ancak İngilizlerin Bakü'ye girmesi halinde İttifak Devletleri'nin durumunun güçleşeceğini, Ludendorff'a yazıyordu. Enver Paşa'ya göre, İngilizlerin Bakü'de yerleşmeleri güvenlik açısından Kafkasya'nın tamamını tehlikeye sokacaktı ve Ermeniler de ümitlerini İngilizlere bağlamışlardı. Öte yandan Rusya'nın durumu da güven verici değildi. Enver Paşa'ya göre, Almanya ve Osmanlı Devleti'nin müzakereler yolu ile Bakü'deki çıkarlarını korumaları imkânsızdı. Dolayısıyla, Bakü için en hızlı çözüm yolu Alman ve Osmanlı askerlerinin burayı en kısa sürede almalarıydı. Bakü ne kadar çabuk alınacak olursa, petrol tesislerinin tahrip edilmesi riski de o kadar az olacaktır. General Seeckt'e göre de, Bakü petroleri en kısa zamanda güven altına alınmalıydı.⁴²

Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Alman Orduları Yüksek İdaresi'ndeki temsilcisi Bercheim da, Enver Paşa ve General Seeckt ile aynı görüşteydi. Bercheim'a göre; Bakü'deki durum, oranın İttifak Devletleri tarafından bir an önce alınmasını gerektiriyordu ve Bakü'nün alınmasına Alman askerlerinin katılımını General Kress sağlamalıydı. İngilizlerin Bakü'yü elde etme tehlikesine karşı, Bercheim kendi önerisinin acilen dikkate alınmasını istiyordu; Bu öneriye göre, Ruslar ve Türkler ile anlaşarak, Bakü İngilizlerden temizlenmeli, şehrin yönetimi Ruslarda kalmalı, bu yönetim, Almanlara ve Ruslara petrol vermeyi kabul etmeli, Türk istekleri de dikkate alınmalıydı.⁴³

Enver Paşa ve Bercheim'ın, Bakü'nün bir an önce alınmasını Alman Orduları Yüksek İdaresi'nden istemeleri üzerine, Ludendorff'ta, Alman Dışişlerinden, Berlin'deki Rus Büyükelçisi Joffe ile görüşmeleri devam eden, Brest-Litovsk'a ek olarak düşünülen Alman-Rus antlaşması çerçevesinde, Osmanlı Devleti'nin isteklerinin de dikkate alınacağı bir şekilde, acilen Bakü konusunun müzakere edilmesini istiyordu.⁴⁴

Bunun üzerine Bercheim, 20 Ağustosta Ludendorff'a gönderdiği telgrafta⁴⁵, Bakü konusunu Joffe ile görüştüğünü; ancak Joffe'nin, Bakü'nün alınmasında Osmanlı askerinin kullanılmasını, imzalamaya hazırlandıkları Alman-Rus ek antlaşmasının açık bir ihlali olduğunu düşünüyordu. Ona göre bu, Almanya'nın ek antlaşma ile üzerine aldığı yükümlülükleri yerine getirmemesi anlamına geliyordu. Joffe, Almanların Bakü'yü almalarına Rusların itiraz etmeyeceğini ve Bakü halkının da Almanlara karşı gelmeyeceğini, buna karşılık, şehre Osmanlı birliklerinin alınmasının söz konusu olamayacağını söylüyordu.

Joffe-Bercheim görüşmesinden sonra Bercheim, Osmanlı Karargâhındaki General Seeckt ile görüştü. Bu görüşmede, Bakü'nün alınmasında askeri güç kullanılması gerekiyorsa bölgede yeteri kadar Alman askeri bulunmaması hasebiyle, Rusya ile anlaşarak Osmanlı askerinin katkısının sağlanması; fakat hiçbir şekilde Osmanlı askerinin şehre sokulmaması kararı alındı. Osmanlı askeri birlikleri şehrin dışında, Alman-Rus ek antlaşmanın 14. maddesindeki yer alan birinci ve ikinci paragraflarda belirtilen sınırlarda bekletilecekti. Bu şekilde Rus hükümeti, Bakü'ye karşı yapılacak bu tarz bir saldırıyı düşmanca görmeyecekti.

⁴² BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 19 Ağustos 1918.

⁴³ BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 19 Ağustos 1918.

⁴⁴ BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 19 Ağustos 1918.

⁴⁵ Bkz. BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 20 Ağustos 1918.

Ayrıca İngiliz tehlikesi şehirden uzaklaştırıldıktan sonra, Bakü'nün yönetimi tekrar Ruslara bırakılacak; fakat petrolün kullanımı konusunda Almanya, Rusya ve Osmanlı Devleti aralarında anlaşacaklardı.⁴⁶

Bu şartlar çerçevesinde, Bakü üzerinde anlaşma sağlanmış gibi görünüyordu; ancak İstanbul'daki Alman Askeri Ataşeliğinden bildirildiği gibi⁴⁷, bu anlaşmanın uygulanabilmesi zordu. Her şeyden önce Azerbaycan'da yeteri kadar Alman birliği bulunmuyordu. Dolayısıyla, Bakü'ye karşı yapılacak bir saldırıda büyük ölçüde Osmanlı askeri kullanılacaktı. General Seeckt, bu Osmanlı askerinin şehre sokulmamasını sağlayacağını bildirmişti. Ama bu neredeyse imkânsızdı. Çünkü bölgedeki Osmanlı-Azeri dayanışması ve Osmanlı'nın savaş hedefleri, Osmanlı askerinin Bakü'ye girmesini ve Bakü petroleri ile Transkafkas demir yollarını Osmanlı Devleti ile Almanya'nın ortaklaşa kullanmalarını gerekli kılıyordu. Oysa imza aşamasına gelmiş ve Osmanlı'dan gizli tutulan Alma-Rus ek antlaşması buna müsaade etmiyordu. Öyle anlaşılıyor ki Berlin'de masa başında alınan kararlar bölge gerçekleri ile uyuşmuyordu.

Nitekim Joffe, Almanya'nın ek antlaşmada taahhüt ettiği gibi, Osmanlı askerlerini Bakü'den uzak tutma yükümlülüğünü yerine getireceğinden emin olmak istediğini ve Rusya'nın bu konuda hiç taviz vermeyeceğini, 21 Ağustosta tekrar bildiriyordu. Hâlbuki Almanya bu konuda daha önce söz vermişti. Joffe, ek antlaşmayı imzalamak için hükümetinden yetki aldığını ve antlaşma yürürlüğe girdikten hemen sonra, Almanların gecikmeden Türk birliklerini, 14. maddede belirtilen sınırların gerisine çekmesini sağlamalarını istiyordu. Joffe ayrıca eğer Alman askerleri ile birlikte Bakü'ye Osmanlı askeri de girecek olursa, şehirdeki Ermenilerin İngiliz askerlerini tercih edeceklerini de bildiriyor, Bakü'yü alacak Alman askerlerinin de İngiliz tehlikesi geçtikten sonra şehri hemen geri boşaltıp Ruslara teslim etmeleri şartı üzerinde duruyordu.⁴⁸

Rus hükümetinin Bakü konusundaki ısrarlarından da anlaşılacağı gibi Almanya, önemli bir karar aşamasına gelmişti. Ya Rusya'nın yukarıda belirttiğimiz isteklerini kabul edip ek antlaşmayı imzalayacak ya da antlaşma daha imzalanmadan başarısızlığa uğrayacaktı. Antlaşmanın başarısızlığa uğraması durumunda Almanya'nın, sadece bu antlaşma ile sağlamış olduğu çıkarları boşa gitmeyecek, büyük ihtimalle Brest-Litovsk Antlaşması da uygulanamaz hale gelecekti. Bu da Almanya'nın Estonya, Letonya, Gürcistan ve Rus donanmasından pay alma yönündeki çıkarlarını zora sokacaktı. Almanya, bu durumu iç ve dış politikada anlatamaz ve böylelikle prestij kaybına uğradı.

Neticede 27 Ağustos 1918'de Alman-Rus ek antlaşması imzalanmış;⁴⁹ ancak Brest-Litovsk Antlaşmasına ek olarak imzalanan bu antlaşmada aynen Brest-Litovsk gibi kâğıt üzerinde kalmış, uygulanamamıştır. Zira bu ek antlaşmayla hem Almanlar hem de Ruslar yerine getiremeyecekleri taahhütlerde bulunmuşlardır. Mesela, Bakü'deki Bolşevik yönetimi yıkıldığı için 1 Ağustostan itibaren kendilerinin bile kullanamadıkları Bakü petrolerinden Almanlara pay vermeyi kabul ediyorlardı. Almanlar ise, bölgede yeteri kadar askeri birlikleri bulunmamasına rağmen, ek antlaşmanın 14. maddesi ile Osmanlı Devleti'ni Bakü'ye

⁴⁶ BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 20 Ağustos 1918.

⁴⁷ BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 21 Ağustos 1918.

⁴⁸ BA-AA, R 43, Nr. 2458/9, 21 Ağustos 1918.

⁴⁹ Bu antlaşma hakkında geniş bilgi için bkz. Werner Zürer, *Kaukasien 1918-1921. Der Kampf der Großmächte um die Landbrücke zwischen Schwarzem und Kaspischem Meer*, Droste Verlag, Düsseldorf 1978, s. 102-110. Krş. Bihl, a.g.e., s.72-124.

JHS
40

*History
Studies*

*Volume 6
Issue 1
January
2014*

sokmayacaklarını ve Bakü'yü İngiliz tehlikesinden kurtarıp tekrar Ruslara vermeyi garanti ediyorlardı.

Alman-Rus ek antlaşmasından Osmanlı Devleti'nin haberdar olması üzerine, Sadrazam Talat Paşa, Kafkasya konusundaki sitemlerini belirtmek üzere 3 Eylülde Berlin'e hareket etti. Karşılıklı görüşmeler sonunda 23 Eylül 1918'de Hintze ile Talat Paşa arasında Kafkasya, Türkistan ve İran konularındaki gizli "Osmanlı-Alman Protokolü" imzalandı. Bu protokol ile Kafkasya konusunda Osmanlı-Alman anlaşması sağlandı; ancak bu kararlar da kâğıt üzerinde kaldı, uygulanamadı. Zira 29 Eylül'de Bulgaristan, İtilaf Devletleri ile "Selanik Ateşkes Antlaşması"nı imzalayarak teslim oldu ve aynı gün Alman Genel Karargâhı da Amerika Başkanı Wilson'a, onun söylev ve demeçlerinde ileri sürdüğü görüşlere uygun bir barış antlaşması için başvurma kararı aldı. Böylece Birinci Dünya Savaşı'nı İttifak Devletleri'nin kaybettiği artık kesinleşmiş oluyordu.

5. Sonuç

Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti'nde gücü elinde bulunduran, İttihat ve Terakki Hükümetleri'nin Kafkasya politikalarında "Türkçü" düşüncelerin önemli bir yeri vardı. Zira hem bizatihi Kafkasya bölgesinin kendisinde Türk nüfusu mevcuttu hem de Kafkasya, Türkistan'a uzanan yol üzerinde bulunuyordu. İttihatçıların Türkçü kanadına göre Kafkasya, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndaki "milli hedefi" olmalıydı. Osmanlı Devleti'nin "tabii sınırlarına" Kafkasya da dâhildi. Ayrıca Kafkasya yeraltı zenginlikleri, petrolü ve jeopolitik konumu itibarıyla de, ittihatchılar için bir zenginlik alanıydı. Bütün bunların yanı sıra müttefik Almanya'da Osmanlı Devleti'nin Kafkasya yönünde sınırlarını genişletmesine daha savaşın başında söz vermişti.

Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra Transkafkasya'da yayılcı ve sömürücü bir siyaset takip eden İttihat ve Terakki Hükümeti, bir başka yayılcı politika takip eden müttefik Almanya ile karşı karşıya gelmiştir. İttihatçıların Bolşevik İhtilali'nden sonraki Kafkasya politikaları, Enver Paşa'nın şahsi meselesi halini almıştır. Enver Paşa, hükümetteki pozisyonunu güçlendirmek ve Alman ittifakının Osmanlı Devleti için doğru tercih olduğuna kabine arkadaşlarını ve halkı inandırabilmek için Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da mutlaka 1878 sınırları öncesine sahip olması ve Kafkas ötesi ve berisi Müslümanlarının da bağımsız kılınmaları gerektiğini düşünüyordu. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti'nin, Bolşevik ihtilalinden, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar geçen dönemde Kafkasya'da İslamcı ve Türkçü politikalar takip ettiği söylenebilir. Zira İttihatçılar, Kars, Ardahan ve Batum'un Osmanlı toprağı olduğunu savunurlarken bu vilayetlerdeki Müslüman nüfusun yoğun olduğu gerekçesini kullanmışlar, yine aynı şekilde Kafkas ötesi ve berisi tüm Müslümanların bağımsızlığını istemiş olan Enver Paşa, bu bağımsızlık hareketlerinde Kafkas Müslümanlarına yardımcı olmak üzere teşkil ettirdiği orduya da "Kafkas İslam Ordusu" adını vermiştir.

"Kafkas İslam Ordusu"nun, Kafkasya'daki en önemli destekçileri Azeriler olmuştur. Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı-Azeri ilişkileri kesilmemiştir. Bu bağlamda Birinci Dünya Savaşı boyunca Azerilerin Osmanlı Devleti'nden, Gürcülerin Alman İmparatorluğu'ndan, Ermenilerin ise İtilaf Devletleri ve Rusya'dan siyasi, askeri ve mali destek aldıklarını söyleyebiliriz. Dolayısıyla dönemin bütün büyük güçleri Kafkasya'da var olmaya çalışmaktaydılar. İttifak Devletleri'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesiyle birlikte Osmanlı Devleti ve Almanya Kafkasya'dan çekilmek zorunda kalmışlardı.

6. BİBLİYOGRAFYA

6.1. Arşivler

JHS

41

History
Studies

Volume 6
Issue 1
January
2014

6.1.1. Politisches Archiv des Auswärtigen Amts-Berlin (PA-AA)

-*Der Weltkrieg*, Nr. 11d secr..., Bd. 4-15.

-*Georgien*, Nr. 1..., Bd. 1.

-*Rusland 97a*, Bd. 10-16.

-*Türkei*, Nr. 159 Nr. 2, Bd. 16.

6.1.2. Bundesarchiv-Berlin (BA-AA)

-R 43, 2458/9.

6.1.4. Başbakanlık Osmanlı Arşivi-İstanbul (BOA)

- MV, 249/65.

6.2. Yayınlanmış Eserler

AKBULUT, Dursun Ali, "Brest-Litovsk'ta "Arazi-i Meşgûle" Meslesi", *Akademik Açı*, 1996/1, Samsun 1996, s. 1-9.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu (Ed. Mehmet Rıhtım, Mehman Süleymanov), Qafqaz Universiteti Qafqaz Araşdırmaları İnstitutu Nəşriyyatı, Bakı 2008.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. I Kısım I-III, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

BIHL, Wolfdieter, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte*, Böhlau Verlag, C.II, Viyana-Köln-Weimar 1992.

BIHL, Wolfdieter, *Die Kaukasus-Politik der Mittelmächte. Ihre Basis in der Orient-Politik und Ihre Aktionen 1914-1917*, C. I, Hermann Böhlau Nachf., Viyana-Köln-Graz 1975.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekatı, C. II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

ÇOLAK, Mustafa, "Almaniyanın Qafqaz Siyasəti", *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və Qafqaz İslam Ordusu* (Ed. Mehmet Rıhtım, Mehman Süleymanov), Qafqaz Universiteti Qafqaz Araşdırmaları İnstitutu Nəşriyyatı, Bakı 2008, s. 134-165.

ÇOLAK, Mustafa, *Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2006.

ÇOLAK, Mustafa, *Enver Paşa Osmanlı-Alman İttifakı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2008.

GUSE, Felix, *Die Kaukasusfront im Weltkrieg bis zum Frieden von Brest*, Koehler & Amelang, Leipzig 1940.

KILIÇ, Selami, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.

ŞAHİN, Enis, *Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2002.

Talat Paşa'nın Anıları (Yayına Hazırlayan: Mehmet Kasım), Say Yayınları, İstanbul 1986.

JHS
42

History
Studies

Volume 6
Issue 1
January
2014

Tekin Alp, *Türkismus und Pantürkismus*, Verlag Gustav Kiepenheuer, Weimar 1915.

TOPRAK, Zafer, “Bir Hayal Ürünü: İttihatçıların Türkleştirme Politikası”, *Toplumsal Tarih*, 146 (Şubat 2006), s.14-22.

TUNAYA, Tarık Z., “Türkiye’nin Siyasi Gelişme Seyri İçinde İkinci ‘Jön Türk’ Hareketinin Fikri Esasları”, *Prof. Tahir Taner’e Armağan*, İstanbul 1956, s.167-187.

ÜNAL, Hasan, “İttihat Terakki ve Dış Politika”, *Türkler*, C. 13, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 212-227.

WALLACH, Jehuda L. *Bir Askeri Yardımın Anatomisi* (Çevr. Fahri Çeliker), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1977.

ZEHLIN, Egmont, "Friedensbestrebungen und Revoluti-onerungsversuche. Deutsche Bemühungen zur Ausschaltung Rußlands im Ersten Weltkrieg", *Aus Politik und Zeitgeschichte*, Beilage zur Wochenzeitung: *Das Parlament*, B. 25/61 (21. 6.1961).

ZÜRER, Werner, *Kaukasien 1918-1921. Der Kampf der Großmächte um die Landbrücke zwischen Schwarzem und Kaspischem Meer*, Droste Verlag, Düsseldorf 1978.

JHS

43

*History
Studies*

*Volume 6
Issue 1
January
2014*